

CUPRINS

I. Introducere	9
II. Cercetare asupra unui „eșantion” necesar pentru formarea unei imagini filosofice subiective	12
III. Metafizica genialității	22
1. Premise filosofice și științifice ale edificării metafizicii blagiene	22
1.2. Quantismul și ideea de complementaritate	25
1.3. Formarea ideii de „spirit al matematicii”	30
2. „Eonul dogmatic”, un discurs românesc asupra unei posibile metode filosofice	37
3. Lucian Blaga, metafizician al cunoașterii	55
IV. Atitudine hermeneutico-dialectică în filosofia românească	83
1. Introducere	83
2. O logică întru ființă	86
3. Scrisoare către elevii lui Petre Botezatu	89
4. Comentarii	92
5. Synaethica sau logica înțelegerii prin adevărire	96
6. Synaethismul, un „modul răsturnat” din Coloana lui Brâncuși	104
7. Întâlniri în „rostirea filosofică românească” – Lucian Blaga și Constantin Noica	110
V. Petre Botezatu – personalitate inventivă	118
1. Rațiune și afectivitate	118
2. Petre Botezatu și destinul determinismului	120
2.1 „Personalitatea nu este un dar. Este o necesitate de fiecare zi”	120
2.2 „Personalitatea nu crește prin economii. Ea se înalță cheltuindu-se”	122
2.3 „Efectul Heisenberg. În universul invizibil al lumii particulelor elementare, actul observației perturbă obiectul supus observației”	124
2.4 „Ca știință, logica... este teoria demersurilor rațiunii analizate de rațiune...”	129

2.5 „Calculul probabilităților aplicat la teoria fizică demonstrează că imposibilul ascunde de multe ori doar improbabilul”	132
2.6 „Muzica sugerează tumultul vieții sufletești, alternat cu oazele de calmă visare”	135
2.7 „Există o linie a determinismului care ni se impune. Nu poți să-ți alegi locul unde și timpul când să te naști” ...	137
2.8 „Orice idee se mișcă într-un spațiu filosofic”	139
2.9 „Paradoxul paradoxurilor. Este paradoxal că paradoxurile încântă rațiunea”	142
2.10. „Orice fapt devine interesant. Dacă-i torni o picătură de filosofie. Nu. Să i-o descoperi”	144
3. Filosof al vieții integrale	148
4. Alexandru Boboc și Petre Botezatu, sub semnul „afinităților electivă”	150
5. Antinomii ale învățării	155
VI. Omniprezența logicității în opera lui Mircea Florian	163
1. Orientarea logicii după obiecte	163
2. De la logică la ideea recesivității	167
VII. Focalizări românești asupra antinomiilor kantiene	171
1. Introducere	171
2. Antinomiile kantiene.....	173
3. Mircea Florian, principal interpret al antinomiilor	176
4. Antinomiile cauzalității din perspectivă semiotică.....	183
5. Concluzie	191
VIII. Fundamentări logico-filosofice în România post-belică	192
IX. Petre Andrei și teoria empatiei	200
X. Ștefan Bărsănescu, director al revistei „Ethos”	207
XI. Ath. Joja și demnitatea logicii.....	228
1. Dialoguri logico-epistemologice	228
2. Unitatea dialectică dintre deducție și inducție în cadrul logicii apofantice.....	232
XII. Ștefan Odobleja și reversibilitatea energiei spirituale.....	240

Teodor DIMA

Privind înapoi cu deferență

Eseuri despre gânditori români

Ediție revăzută

I. Introducere

Trebuie să-mi avertizez eventualii cititori că *nu sunt un exeget* în domeniul istoriei filosofiei românești; nu sunt, pentru că un exeget trebuie să cunoască amănunțit viața și opera unui gânditor sau realizările unei școli filosofice, trebuie să insiste în interpretările sale asupra aspectelor pozitive și negative, să se refere la părerile altora și, mai ales să-și anihileze pornirile simpatetice. De aici rezultă că exegetul, dacă poate, și ar trebui să poată, trebuie să se exprime cu *gândirea non-eului*, sau, cum se spune acum, cu „minte celuilalt”: Dacă „celălalt” este o personalitate recunoscută, ale cărui merite nu sunt discutabile, sau dacă este un *construct hermeneutic*, realizat de exeget pentru a-și asigura obiectivitatea și a-și desăvârși personalitatea interpretativă, atunci partizanatul nevalorizant este, cu siguranță, înlăturat. Dar dacă „celălalt”, din anumite motive, posedă o *rațiune neintelektivă*, supusă unor scopuri distrugătoare sau cel puțin denigratoare, gata să lipească etichete disimulatoare și convenționale, atunci efectul exegetic poate să pericliteze veridicitatea interpretărilor.

Eu, din când în când, atunci când anumite împrejurări mi-au fost incitante, am săpat în grădina culturii noastre, am scos câteva roade, întâmplări și perspective, le-am filtrat cu ajutorul unor forme lingvistice pentru a le asigura răspândirea prin intermediul unor mijloace mediatice, mai mult sau mai puțin penetrante.

În ultimii 16 ani, din păcate, s-au înmulțit fariseii denigratori și dacă, în timpul dictaturii, s-a încercat, nu întotdeauna cu efectele scontate, să se anihileze manifestarea viguroasă a spiritului autohton, acum sunt confecționate arme mai sofisticate, ele sunt extrase din arsenal postmodernist, din neopozitivismul autodidact, din logicismul care nu-și înțelege propriile lui simboluri, din disprețul pentru tradiții etc. Dar cei mai periculoși sunt aceia cărora, neinițiați temeinic în tainele nepieritoare ale filosofiei, li s-au deschis porțile pentru a pătrunde „dincolo”, unde li s-a stârnit extazul pentru trecătoare valuri la modă, le-au preluat necritic în „boluri” pe care le regurgitează nedigerate în tomuri suferinde din punct de vedere lingvistic; suferința este provocată de acele traduceri artisanale care sunt *kitsch*-uri filosofice. Tuturor acestora li se potrivește „nota de trecător” formulată de Petre Botezatu: „Dacă înaintezi prea repede, imprudent, rămâi fără viitor”. Pentru farisei și *kitsch*-omani filosofia românească nu s-a născut încă sau, în cel mai bun caz, valorizează foarte puțin.

Subliniez că astfel de situații și comportări nu pot fi generalizate, pentru că, în prezent, există o *comuniune* a cercetătorilor și cadrelor didactice, în cea mai mare parte universitare, care își desfășoară activitatea în multe domenii ale filosofiei (de la istoria filosofiei, la metafizică până la epistemologie și logică). Ea este un organism neoficial, care a proliferat și s-a extins mult după 1990, datorită desființării cenzurii, prin înființarea de secții și facultăți de filosofie în multe orașe ale țării, prin diversificarea vieții academice, prin editarea unui număr mare de cărți autohtone și traduceri, prin participări la congrese, reuniuni, sesiuni științifice, colocvii, interne și internaționale.

Din păcate, această explozie cantitativă nu este temperată și nici evaluată cu ajutorul unor criterii calitative ferme. Multe comunicări „științifice” și cărți tipărite (unele în puține exemplare) sunt elaborate în grabă, la un nivel teoretic și științific foarte scăzut, așa cum scriam mai sus, în vederea promovării în diferite ierarhii. Desigur, timpul este o sită deasă care va reține cu parcimonie; totuși, eu nu sunt îngrijorat de această situație; deși restricțiile calitative sunt prea lejere, totuși acum se formează și se amplifică predilecții pentru lecturi filosofice, cercetătorii se cunosc între ei cu ocazia diferitelor reuniuni științifice, al întâlnirilor academice etc. De asemenea, apar, în momentul actual, câteva reviste cu preponderent conținut filosofic, în care semnează, împreună cu mai vechi colaboratori, nume noi cu personalitate în plină și rapidă conturare. Tematica acestor reviste s-a diversificat, cuprinzând, în mare parte, idei și poziții originale, și apeluri la bibliografii relevante. Apar uneori articole cu nuanțe filosofice și în revistele de cultură, dar multe dintre ele sunt tendențioase, realizate pe baza unor informații insuficient verificate, sau care nu avansează criterii ferme și nesubiective pentru o dreaptă evaluare a mișcării filosofice românești.

Toate acestea și multe altele sunt „maladii ale spiritului”, cum le numea Constantin Noica; ele m-au îndemnat să adun în acest volum acele contribuții elaborate în aproximativ trei decenii, în care am consemnat cu *deferentă* unele reușite ale particularizării *Spiritului* în rațiunile neliniștite, mereu „ispitite” să formuleze altfel *simțirea românească a ființei*.

Multe dintre cele consemnate de mine nu sunt noutăți, pentru că au fost scrise și de alte condee, dar poate că eu le prezint altfel, cu alte scopuri. Un prim scop este să redeschid interesul pentru unele personalități ale culturii noastre, pentru ca acestea, recitite, reinterogate cu ochii unor noi generații, pot dezvălui noi semnificații. Astfel, un cunoscător în detaliu al operei lui Lucian Blaga și al unor direcții din epistemologia contemporană ar putea să construiască în limbajul începutului de secol 21 ceea ce a fost elaborat sub

absolutul *Marelui Anonim*. Sau poate un logician scăpat de sub zodia formalismelor ar construi nu numai jaloanele, cum am încercat eu, ci și corpul fundamental al unei logici hermeneutice, tributară la Noica dorinței sale de evidențiere a virtuților metafizice ale limbii române. Sau poate farmecul personalității și al operei lui Petre Botezatu vor însufleți noi adepți ai *Școlii de logică* de la Iași. Sau poate ideea de *recesivitate* ar fi transformată într-un procedeu filosofic de interpretare și a altor relații dintre concepte.

Al doilea scop al acestei cărți este acela de a sugera celor care vor să îndrepte spre Universal aspectele constructive ale tradițiilor noastre filosofice să-și traducă scrierile despre ele într-o limbă de mare circulație, știindu-se că originalitatea poeziei și filosofiei este foarte greu traductibilă; în schimb interpretările lor ar avea mai mult succes. Sunt cunoscute încercările repetate nereușite de traducere a poeziei eminesciene, sau traducerea lucrărilor lui Blaga și ale lui Noica.

Al treilea scop vrea să evidențieze că în filosofia românească se află un miez tare: *logica*. Datorită lui au proliferat cercetările în domeniul epistemologiei și tot logica, în sensul cel mai general care să cuprindă semantica, teoria limbajelor și retorica a contribuit la maturizarea nedogmatică a unor lucrări de istoria filosofiei. Având supremație de context, logica a fortificat supremația de principiu a filosofiei. În cultura care s-a cristalizat la noi foarte puțini s-au lăsat influențați de expresii care s-au vrut șocante, precum „criza filosofiei” sau „moartea filosofiei”. Acei gânditori la care ne referim în această carte au renunțat la tihnă și comoditate pentru a se angaja în aventura spiritului și a inimii, în lupta pentru Adevăr, Bine și Frumos. De aceea, pentru aceștia, filosofia este un strigăt al personalității, strigăt pentru care nu s-a găsit surdina potrivită. Alături de logică, *metafizica*, pe care Lucian Blaga o considera „cel mai nobil risc al spiritului uman”, s-a constituit la noi ca o meditație a omului asupra rosturilor existenței și a rostului său în lume. De aceea, celor care s-au transformat în „funcționari” ai filosofiei și enunță stagnarea la zero a filosofiei românești doresc să le amintesc că filosofia nu se însușește ca oricare disciplină științifică și nu se interpretează cu ochii „celuilalt”, ea se formează prin meditația și iluminarea celor dotați cu instrumentele spirituale, necesare pentru a rămâne în istoria culturală a omenirii.

Autorul
Iași, 18 septembrie 2006

II. Cercetare asupra unui „eșantion” necesar pentru formarea unei imagini filosofice subiective^{*}

Am în bibliotecă trei volume cu numerele 2, aprilie-iulie 1937, 3-4, iulie-decembrie 1939, 3-4, iulie-decembrie 1942 – din „Revista de Filosofie”, inițiată și coordonată de C. Rădulescu-Motru. Pe data de 5 mai 1938 (după 15 ani de la apariție), revista a fost înscrisă la Tribunalul Ilfov, sub nr. 9003, și apărea trimestrial sub auspiciile Societății Române de Filosofie. Cercetând acum cele trei volume cu atenția impusă de rugămintea conducerii actuale a revistei de a colabora la editarea unui volum aniversar, am constatat că acest mic tezaur din biblioteca mea poate să fie un eșantion care să sugereze unele aspecte ale mișcării filosofice din preajma celui de-al Doilea Război Mondial.

1. Din punct de vedere cantitativ, se editau aproximativ 400 de pagini anual; astfel, în 1939, ultima pagină a numărului patru era pagina cu nr. 424, iar în 1942 s-au publicat 378 pagini. Toate numerele aveau trei rubrici: *Studii*, *Recenzii*, *Note și informații*. Desigur, cele mai multe pagini erau dedicate *Studiilor*, acestea fiind nu mai mult de patru pentru fiecare număr. *Recenziile* aveau în vedere lucrări de primă importanță, apărute în România, dar și în Franța (mai ales) și în Germania. *Notele și Informațiile* prezentau evenimente strâns legate de mișcarea filosofică de la noi și din străinătate. Coperta era simplă, dar foarte sugestivă: titlul revistei era scris cu roșu, urma apoi totul scris cu negru: Director: C. Rădulescu-Motru, profesor la Universitatea din București, iar apoi, Membru al Academiei Române; cuprinsul era trecut *numai* pe copertă, fără a fi indicată pagina. La sfârșitul volumului care cuprinde nr. 3-4, iulie-decembrie 1939, se află *Sumarul „Revistei de Filosofie”*, pe anul 1939, în ordinea alfabetică a autorilor, indicându-se și paginile. În felul acesta, eșantionul nostru ne oferă informații despre șapte numere ale revistei, apărute pe parcursul a cinci ani. În aceste șapte numere sunt 22 de studii scrise în limba română și patru, în limba franceză; sunt 23 de recenzii despre lucrări ale autorilor români și 24 ale autorilor străini (francezi, germani, italieni). În revistă apăreau și reclame, referitoare numai la lucrări de filosofie, originale și traduceri. Important de reținut este faptul că Societatea Română

^{*} În A. Botez, V. Popescu, M. Popa (coord.), „Revista de filosofie” la 80 de ani, Ed. Ardealul, Tg. Mureș, 2004, pp. 36-45.

de Filosofie avea editură și că, în perioada menționată, apăreau cinci dintre volumele de *Istoria filosofiei moderne*, omagiu Profesorului Ion Petrovici, fiecare volum având aproximativ 600 de pagini, semnate de majoritatea gânditorilor consacrați sau care prezentau semne ale unei viitoare afirmări.

2. În cele trei volume constituite de mine în „eșantionul necesar”, erau publicate următoarele studii: *Psihologia poporului român*, de C. Rădulescu-Motru, *Vittorino de Feltre*, de Alexandru Marcu, *Le Hazard*, de Daniel Clusel, *Limbajul și procesele de cunoaștere* (nr. 2, aprilie-iunie 1937), *L’Ethique chrétienne et le Machinisme*, de D. Draghicesco, *Problemele sociologiei religioase*, de Octav Iosif, *Aspectul microscopic al fenomenelor luminoase – Concepția realistă despre lumină*, de Valer Novac, *Interpretarea existenței omenești în filosofia lui Heidegger*, de Nicolae Balca, *Existență și istorie*, de Petru P. Ionescu, *Filosofia Domnului Gherea: „Le Moi et le Monde”*, de Mircea Djuvara (nr. 3-4, iulie-decembrie 1939), *I. Petrovici metafizician*, de N. Bagdasar. *De ce a fost condamnat la moarte Socrate*, de Avam M. Frenkian, *Activismul în gândirea Renașterii Italiene*, de Sorin Ionescu, *Logica probelor și silogismul judiciar*, de Paul Georgescu, *Problema timpului în filosofie*, de Ion G. Popescu-Argișel, *Determinism și indeterminism în fizica modernă*, de Petre Botezatu, *Arta și specificul național*, de Mircea Mancaș (nr. 3-4, iulie-decembrie 1942).

Simpla parcurgere a titlurilor dovedește varietatea temelor abordate: istoria filosofiei, gnoseologie, metafizică, etică, psihologie, sociologie, filosofia științei ș.a. Astfel, în studiul, devenit celebru, *Psihologia poporului român*, C. Rădulescu-Motru analiza „însușirile sufletești ale poporului român” în funcție determinantă de trei factori: fondul biologic ereditat al populației, mediul geografic, caracterele instituționale dobândite de populație în timpul evoluției sale istorice. În special, acest al treilea factor ne atrage atenția pentru că Motru i-a acordat un rol deosebit, continuând în „Revista de Filosofie” unele considerații promovate în lucrarea *Cultura română și politicianismul*, apărută în 1904. Este vorba, mai ales, de caractere instituționale precum vorbirea, obiceiurile morale și juridice, concepțiile preferate în prețuirea lumii și a vieții, care dau trăsături naționale. Populațiile cu trecut istoric, specifica filosoful român, au în sufletul lor caractere instituționale puternice, ereditatea și mediul geografic trecând în plan secund. „Spiritualitatea este ca o armătură de izolare. Ea dă posibilitate unor populațiuni să-și croiască un destin propriu, emancipat de sub jugul biologic și geografic” (p. 134). De asemenea, Rădulescu-Motru întrevădea dificultățile conturării obiectului psihologiei sociale; cu cât un popor are o cultură mai veche și mai originală, cu atât știința despre sufletul său are de cercetat un

obiect mai special, mai singular; obiectul psihologiei sociale se subordonează finalității spirituale care rezultă din desfășurarea istoriei poporului român. Drumul inaugurat de Motru a început să fie parcurs de mulți reprezentanți ai psihologiei sociale, această ramură a psihologiei devenind obiect de studiu în multe facultăți din învățământul nostru universitar. De curând, am parcurs lucrarea *Psihologia influenței sociale*¹ elaborată de tânărul universitar ieșean Ștefan Boncu (născut în 1964), care are în vedere șase forme de influență socială, descrise și analizate în 430 de pagini; este vorba de imitație, normalizare, conformism, influență minoritară, obediență și tehnici de influență interpersonală. Din referințele bibliografice prezente în lucrare putem să cunoaștem numărul destul de mare de cercetători angajați astăzi în descifrarea semnificației rezultatelor obținute în investigarea psihologiei sociale.

În nr. 3-4, iulie-decembrie 1939, Nicolae Balca, strălucit reprezentant al teologiei ortodoxe, pleca de la lucrările *Sein und Zeit*, Halle, 1927; *Kant und das Problem der Metaphysik*, Bonn, 1929, *Vom Wesen des Grundes*, Halle, 1929, *Was ist Metaphysik*, Bonn, 1929, pentru a constitui o hermeneutică heideggeriană asupra existenței umane. Nicolae Balca a sesizat că Heidegger l-a interpretat pe Kant dintr-o altă perspectivă; acesta a început ca ontolog, dar a sfârșit într-o teorie a cunoașterii. De aceea, consideră Balca, Heidegger a reluat problema kantiană pentru a fundamenta o metafizică a existenței, bazată pe antropologia filosofică. Aceasta trebuie să considere omul ca fiind cel dintâi dat în fundamentarea unei cunoașteri absolute, astfel încât subiectivitatea să devină preocuparea centrală a filosofiei. Studiul lui Nicolae Balca are 23 de pagini, înscriindu-se printre primele încercări de exegeză heideggeriană de la noi, subliniind importanța conștiinței și a sentimentului de vină. Nu se apropia Heidegger de teologia creștină?, se întreba Nicolae Balca. Și teologia creștină nu are oare în centrul ei problema cunoașterii creștine, a vinei și a păcatului originar? „Heidegger a refuzat orice interpretare teologică a conștiinței și cu aceasta orice apropiere dintre conștiință și transcendență. Conștiința la Heidegger este o noțiune metafizică; aceasta n-are nimic de-a face cu conștiința etică despre care vorbește teologia creștină. Căci vocea conștiinței nu este, pentru Heidegger, voce a veșniciei.”² Nicolae Balca îl îndepărtează pe Heidegger de teologia creștină și în privința analizei noțiunii ontologice de vină și decădere sub puterea anonimatului. „... după

¹ Ș. Boncu, *Psihologia influenței sociale*, Ed. Polirom, Iași, 2002.

² N. Balca, *Interpretarea existenței omenești în filosofia lui Heidegger*, în „Revista de Filosofie”, nr. 3-4, iulie-decembrie 1939, p. 323.